

HEBREJŠTÍ ESEJCI — ARAMEJŠTÍ KŘESŤANÉ

Stanislav Segert

HEBREW ESSENES—ARAMAIC CHRISTIANS As now all Qumran manuscript finds are accessible, it can be seen that the original Essene texts were written in Hebrew; rules, Bible interpretations as well as liturgies and poetry. Apparently the Essene members had to learn Hebrew, the sacred language, which was used in their community. The Aramaic texts, mostly para-biblical, were probably brought to the Qumran community from outside. In the Greek New Testament there are Aramaic words, even the quotation from Psalm 22:2 is in Aramaic, not in the original Hebrew. This preference for Aramaic, the language of Jesus, continued for some time in the Early Christianity. The Epistle to the Hebrews was most probably addressed to Essenes.

Článek o nálezech dva tisíce let starých rukopisů v jeskyních u Mrtvého moře, jenž vyšel v časopise *Česká Metanoia* roku 1994 (3:50—54) byl nadepsán „Boj o rukopisy“. Končil zprávami o vítězství; nyní jsou všechny hebrejské i aramejské rukopisy z jeskyň kumránské zříceniny již přístupné ve fotografických reprodukcích a mnohé v dobře čitelných prepisech v knihách a časopisech. Některé důležité, poměrně dobře zachované svitky z první kumránské jeskyně byly uveřejňovány nedlouho po jejich objevení, v padesátých letech. Již tehdy začaly být sledovány možné vztahy mezi židovskými esejci — kteří žili nad Mrtvým mořem daleko od ostatních lidí patrně od poloviny 2. století př. Kr. do roku 68 po Kr. — a prvotními křesťany. V různých článcích, jejich souborech i v knihách cele věnovaných těmto vztahům byly uveřejněny mnohé výsledky těchto prací, většinou spolehlivě doložené z pramenů, některé však spíše založené na dohaděch.

Českým čtenářům lze zvláště doporučit díla našeho krajana, jež by si zasloužila uveřejnění též v češtině. *David Flusser* studoval a učil v Praze, byl pak profesorem dějin náboženství na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě. Vhodný úvod je jeho článek o sektě u Mrtvého moře a křesťanství před Pavlem, *The Dead Sea Sect and Pre-Pauline Christianity*, zařazený do souboru jeho prací o vztazích židovství a počátků křesťanství, *Judaism and the Origins of Christianity*, vydaném roku 1988 v Jeruzalémě.

V češtině byly uveřejněny některé zprávy o esejství a křesťanství podle pramenů tehdy přístupných, též v knize *Synové světla a synové tmy*, jež vyšla v Praze roku 1970. Autor knihy Stanislav Segert v přednášce o esejství a křesťanství, proslovené v srpnu 1994 v Brně na kongresu *Mezinárodní společnosti pro dějiny a náboženství*, se zabýval zvláště různorodostí v esejství i v křesťanství.

Když se pak zabýval přípravou recenzního článku o nových edicích kumránských textů, jenž vyšel v časopise Evangelické teologické fakulty UK v Praze *Communio viatorum* (36:2/3, 1994, 277—283), povšiml si rozdílu ve funkcích jazyků zastoupených v kumránských textech, hebrejštiny a aramejštiny. Též úvahy o výběru textů pro český překlad vedly k námětu o používání různých jazyků v esejské náboženské společnosti.

Kdo měl příležitost pozorovat různé přístupy k jazykovým otázkám v různých církvích a náboženských společnostech, v Československu — zvláště pak ve Slezsku a na Slovensku — ale i na Blízkém Východě a v Americe, snaží se věnovat pozornost těmto námětům i při studiu starověkých náboženských textů.

Tím, že se nyní otevřel přístup ke všem kumránským textům, je možno přesněji určovat jejich původ a účel. Stále více se při jejich studiu a porovnávání ukazovalo, že původní esejské texty byly napsány a uchovávány v hebrejštině, posvátném jazyce biblickém, kdežto aramejské texty nalezené v esejských sbírkách byly patrně jiného původu a sloužily esejcům jako doplněk k jejich autoritativním hebrejským knihám. Tím byl potvrzen úsudek o funkcích těchto jazyků uveřejněný již v knize o ‚Synech světla‘ roku 1970 (str. 81).

K stejnému závěru dospěli dva odborníci, kteří počátkem roku 1995 přednášeli o kumránských rukopisech na Kalifornské univerzitě v Los Angeles. *Lawrence H. Schiffman*, profesor univerzity v New Yorku, ve své přednášce 9. ledna 1995 i ve své knize *Reclaiming the Dead Sea Scrolls*, vydané ve Filadelfii roku 1994, uvedl nejednou, že aramejské rukopisy si přinesli esejci do svého nového střediska u Mrtvého moře. Rovněž *Jonas C. Greenfield*, profesor Hebrejské univerzity v Jeruzalémě, zastával podobný názor o rolích jazyků v esejském společenství.

V hebrejštině byly sepsány řády, jimiž se esejci přesně řídili, i biblické výklady, jež určovaly jejich přístup k svatým knihám. Nyní je možno sestavovat úplné seznamy a pořizovat úplné překlady rukopisů nalezených v kumránských jeskyních. Zde lze upozornit na některé, jejichž úloha je jasně vyjádřena.

Základní soubor předpisů pro esejce žijící ve středisku nad Mrtvým mořem byl nazýván *serek ha-jachad*. Tento hebrejský titul je různě překládán do různých moderních jazyků. Patrně nejvýstižnější je český překlad, *Řád Jednoty*. Odpovídá přesně etymologii i smyslu hebrejských výrazů. A tato shoda není náhodná, Jednota esejská a Jednota českých bratří měly různé rysy podobné. Jsou srovnány v příspěvku do sborníku věnovaného pražskému vrchnímu rabinovi *Gustavu Sicherovi* k 75. narozeninám roku 1955,

Jewish Studies. Tyto vztahy jsou též zmíněny v poslední kapitole knihy o ‚Synech světla‘, nadepsané *Od Kumránu ke Kunvaldu*.

Předpisy pro esejské skupiny žijící v Jeruzalémě a na jiných místech jsou obsaženy v hebrejském spise nazývaném *Damašský řád* či podobně. V kumránských jeskyních byly nalezeny jen jeho zlomky, delší části se dochovaly v středověkých opisech, jež byly uloženy v synagóze v Staré Káhiře v Egyptě. Již koncem 8. století byly nalezeny rukopisy v kumránské jeskyni, dopraveny do Jeruzaléma a tam opisovány. O tomto nálezů zpravil v dopise syrský nestoriánský patriarcha *Timotheus I.* svého kolegu *Sergia*.

Od těchto rozsáhlých řádů se liší svým jakoby právnickým jazykem polemický spisek, jehož název by se dal přeložit *Výběr předpisů Zákona*. Ze zlomků nalezených v čtvrté, nejbohatší kumránské jeskyni jej připravil k vydání *Elíša Qimron*, profesor Ben-Gurionovy univerzity v Beerševě na jihu Izraele. Text obvykle označovaný zkratkami MMT byl posléze uveřejněn roku 1994 v 10. svazku oficiální edice nálezů v Judské poušti, jež vychází v Oxfordu.

Poněkud jiného rázu je *Válečný řád*. Jsou v něm podrobné předpisy pro organizaci a taktiku vojska ‚Synů světla‘, kteří s pomocí Boží zvítězí na konci tohoto věku.

Teprve roku 1967 našel *Yigal Yadin* v Betlémě, právě dobytém izraelskými vojsky, hebrejský rukopis ve sklepech obchodníka, který právě koupil tento nejdelší svitek od beduínů. Yadin jej pak vydal s podrobným výkladem. Tento *Chránový svitek* nalezený beduíny v 11. kumránské jeskyni je zároveň řád, soubor různých předpisů, a současně výklad Páté knihy Mojžíšovy, přizpůsobený postavení esejského společenství.

Hebrejsky jsou psány i závažné výklady biblických knih prorockých a žalmů, pro něž je používán biblický výraz *pešer*. Aramejská slova odvozená z téhož trojsouhláskového kořene jsou použita v aramejských částech biblické knihy Danielovy pro výklad snů, záhadného nápisu i jiných záhad.

Nejlépe je zachován výklad prorocké knihy Abakukovy z prvé kumránské jeskyně. Je v něm též uvedeno, na začátku 7. sloupce, že Bůh řekl Ababukovi, aby napsal, co přijde na poslední pokolení, ale konec času mu nedal poznat. A poté ve výkladu Abakukova prorocství (Abk 2, 2) je uvedeno, že všechna tajemství slov proroků Bůh dal poznat pravému Učíteli. Pro tohoto zakladatele esejského obecnství se v různých překladech používá výraz doslovně tlumočící hebrejský originál; česky jej lze vyjádřit *Učitel spravedlnosti*. Z těchto esejských výkladů lze poznat jejich vztahy k osobám i událostem, minulým, přítomným i budoucím.

Patrně esejského původu jsou i některá volná zpracování biblických knih a oddílů, zvláště ta, jež navazují na První knihu Mojžíšovu. V hebrejštině se dochovaly i zbytky různých textů bohoslužebných a modliteb. Není vždy jasné, které texty esejci složili a které převzali. Zcela jistě esejského původu je jen částečně zachovaný svitek z první jeskyně, nazývaný obvykle (v návaznosti na začátky většiny z 32 básní v něm obsažených) hebrejským slovem *hodajot* — ‚Chvalozpěvy‘. Znamení vydání uveřejněné roku 1957 v Jeruzalémě připravil *Jákob Licht*. Tento náš krajan byl profesorem univerzity v Tel Avivu. Jeho památka je připomínána sborníkem prací jemu věnovaných, jež se nyní připravuje do tisku. V svitku Chvalozpěvů není uvedeno, kdo tyto básně o Boží pomoci a slávě složil. Snad se na nich podílel Učitel spravedlnosti.

Počet aramejských rukopisů nalezených v kumránských jeskyních u Mrtvého moře je podstatně menší, jen desítky; hebrejských rukopisů se dochovaly stovky. Některé aramejské rukopisy navazují na biblické knihy a tradice, některé jsou jim dosti vzdáleny.

Aramejské překlady hebrejských biblických knih, targúmy jsou částečně zachovány pro Třetí knihu Mojžíšovu a zvláště pro knihu Jóbovu. Volně jsou převyprávěny děje První knihy Mojžíšovy v aramejském svitku nazývaném obvykle Apokryf ke Genezi.

I jiné biblické knihy byly volně zpracovány a doplňovány v aramejštině. S knihou Daniel souvisí jen zlomkovitě zachovaný text o modlitbě babylónského krále Nabonida. V aramejštině se částečně dochovaly i Závěti Léviho a členů jeho kněžského rodu.

Mnoha zlomky je zastoupeno Vidění Nového Jeruzaléma, navazující na prorockou knihu Ezechielovu.

V kumránských jeskyních se našly též zlomky aramejských originálů knih, jež se celé dochovaly v pozdějších překladech.

V řeckém překladu je známa kniha nazývaná podle své hlavní postavy *Tóbit* nebo *Tobiáš*, zařazená mezi starozákonní apokryfy, spisy deutero-kanonické.

Aramejská kniha *Henochova* byla přeložena do řečtiny, a pak z řečtiny do etiopštiny; celá se zachovala jen v tomto africkém jazyce. Do češtiny ji přeložil *Zdeněk Poláček* pro soubor starozákonních pseudoepigrafů. V poznámkách budou zařazeny překlady některých aramejských zlomků z kumránských jeskyň, které vydal *Józef Tadeus Milik*.

Zcela jiného rázu jsou aramejské texty astrologické a horoskopické. Tyto různé druhy věštb i zařikávání proti zlým duchům zcela jistě nejsou esejského původu.

Aramejské texty z kumránských jeskyň přeložil do němčiny, opatřil výkladem a vydal *Klaus Beyer; Die aramäischen Texte vom Toten Meer* vyšly v Göttingách roku 1984, doplňkový svazek roku 1994.

Hebrejský jazyk esejských spisů, řádů, výkladů a básní lze považovat za návrat k hebrejštině biblické. Pro esejece byla Bible autoritou i po stránce jazykové. Potřebné nové výrazy esejci vytvářeli ze slov biblických. Ovšem toto výhradní užívání hebrejštiny v esejských rukopisech a též pro bohoslužbu, osobní projevy zbožnosti a náboženské rozhovory — a snad též i pro běžné záležitosti — nebylo snadné. Členové přicházeli do esejského společenství z míst, kde se běžně mluvilo aramejsky. Musili se učit, jak psát a mluvit starobyrou hebrejštinou. Je to patrné na biblických i jiných rukopisech. Někteří písaři vkládali do hebrejských rukopisů slova převzatá z běžné aramejštiny a používali některé aramejské pravopisné způsoby. Avšak často se bránili pronikání aramejštiny, zaváděli do hebrejských rukopisů pravopisné rysy, které vedly k přesné hebrejské výslovnosti, odlišné od příbuzné aramejské.

Pro tento všestranný význam hebrejštiny v esejském společenství mohli esejci být označováni jako ‚hebrejšti‘, na rozdíl od většiny současných Židů, mluvících i píšících převážně aramejsky. Není jasné, jakým jménem byli nazýváni esejci svým okolím. Řecké názvy *Essénoi* a *Essaioi* byly odvozeny z množných čísel aramejských výrazů pro ‚zbožní‘, vyslovovaných asi *chasén* bez členu či *chasajjá* s určitým členem na konci slova.

Údaje o používání jazyků v prvotním křesťanství jsou též někdy nejasné. Nový zákon byl napsán řecky. Z předchozího ústního podání, jež bylo patrně aramejské, se zachovaly jen některé vazby napodobené v řečtině a nevelký počet slov citovaných v řeckém textu.

Protože hebrejštiny a aramejštiny jsou navzájem příbuzné — snad by bylo možno, ovšem nepřesně, přirovnat jejich vztah podobnosti češtiny s polštinou — je nesnadné a nejisté sledovat jejich stopy v řeckém textu.

V řeckém Novém zákoně nejsou používány odlišné výrazy pro hebrejštinu a aramejštinu. Slovem *hebraisti*, ‚hebrejsky‘ může být označen citát původu hebrejského jako *(h)armagedon*, ‚hora Magedó‘ (Zj 16,16) i místní jméno aramejské, *golgota* ‚lebka‘, v Janově evangeliu (J 19,17).

Slovo *aram* je doloženo v Novém zákoně jen jako jméno osoby v rodokmenu, ‚Aram‘, v evangeliu Matoušově (Mt 1,3) a v některých rukopisech evangelia Lukášova (L 3,33). V tomto evangeliu (L 3,35) je i jméno *eber*, značící praotce Hebrejců (Gn 10, 24—25).

Aramejská slova v Novém zákoně jsou uvedena v mluvnici, kterou napsal autor tohoto článku. *Altaramäische Grammatik* byla vydána v Lipsku roku

1975, ve 4. vydání roku 1990. O zařazení aramejských slov z Nového zákona (str. 519) požádal vedoucí redaktor nakladatelství *Rudi Kroeber*.

V tomto seznamu jsou jména místní a osobní, jednotlivá slova a tři věty. Některá z těchto aramejských slov jsou opatřena řeckými koncovkami, např. *kéfas* (J 1,43), aramejský tvar *kéfa* — ‚skála‘; řecké jméno *petros* je jeho překlad (Mt 16,18).

Mnohá aramejská slova v řeckém přepisu končí na *-a*. Toto dlouhé přízvučné *-á* je aramejský určitý člen, jenž je připojován ke konci podstatných a přídavných jmen, podobně jako v bulharštině a rumunštině. Souhláska *-t-* před členem naznačuje ženský rod, končící na *-tá*, např. ve vlastním jménu *martha* — ‚paní‘ (L 10,38).

Názory na to, jakou řečí mluvil Ježíš, se liší. Někteří odborníci měli za to, že mluvil hebrejsky. Lze důvodně předpokládat, že dobře znal jazyk svatých písem, avšak slova uváděná v Ježíšových výrocích v řeckém Novém zákoně jsou vesměs aramejská, nikoli hebrejská.

Tři jednotlivá slova se jeví jako aramejská podle členu na konci. Urážlivý výraz *raka* nebo *racha* (Mt 5,22) znamená doslovně ‚prázdný‘. Pro svátek velikonoční není použit hebrejský název *pesach*, nýbrž od něho odvozený aramejský tvar *pascha* (Mt 26,1). Ježíš oslovil Boha slovem *abba* — ‚Otče‘ (Mk 14,36). V tom jej následovali křesťané, jak svědčí apoštol Pavel (Ř 8,15).

Ježíš probudil k životu dceru Jairovu aramejskými slovy *talitha koum* (*kúmi*) — ‚dívko, vstaň‘ (Mk 5,41).

Podle svědectví evangelíí Ježíš na kříži v deváté hodině dne volal slovy žalmu (Ž 22,2): „Bože můj, Bože můj, proč jsi mne opustil?“ Tato slova jsou uvedena v řeckém překladu sledujícím nikoliv hebrejský počátek žalmu, nýbrž jeho aramejské znění: *Eloi, eloi, lema sabachtani* v evangeliu Markově (Mk 15,34), s malou obměnou *Eli, eli, lema...* v evangeliu Matoušově (Mt 27,46). V hebrejském originále tato slova znějí *élí, élí, lemá* ‚*azabtání*. Starý aramejský překlad, *targúm Onkelův*, vyjadřuje otázku slovy *metul má šebaktání*.

Toto svědectví evangelistů bylo nadále věrně odevzdáváno. Jen ojediněle bylo nahrazováno aramejské sloveso řeckým přepisem slovesa hebrejského — *zafthani*, v rukopise z 5. nebo 6. století chovaném v Cambridgi, který je ve vydáních řeckého Nového zákona označován písmenem D.

Ježíš na kříži mluvil jazykem, který mu byl jistě znám od dětství, kterým vykládal Písma a zvěstoval radostné noviny.

Prvotní křesťané následovali svého Pána i v jeho jazyce. Oslovovali Otce nebeského aramejským výrazem *abba*. o apoštolu Pavlovi je uvedeno v Skutcích apoštolů, že poslouchal (Sk 26,14) i pronášel (Sk 21,40; 22,2)

slova řečí hebrejskou. Ovšem není jasné, zda je řeckým výrazem *té hebraidi dialektó* míněna hebrejšтина nebo aramejšтина. Zcela jistě jsou aramejská slova na konci Pavlova Prvního listu Korintským (IK 16, 22): *marana tha* — „Pane náš, přijď“.

Křesťanství ve svých počátcích bylo lidové náboženské hnutí. Jeho jazyk byl jazykem lidu, aramejšтина převládající v Galilei i v Jeruzalémě.

Příslušníci jiných současných židovských náboženských skupin patrně též mluvili běžnou aramejštinou, avšak pro náboženské účely dávali přednost posvátnému jazyku hebrejskému. Farizeové koncem druhého století křesťanského letopočtu sestavili soubor náboženských předpisů, zvaný *Mišna*, v hebrejštině, kterou patrně též používali pro právní jednání a různé úkony náboženské. Saduceové, soustředění kolem jeruzalémského chrámu, udržovali jeho starobyrou řeč. A esejci, jak už bylo uvedeno, psali a četli své závazné řády a spisy pro bohoslužbu a náboženské vzdělávání v hebrejštině.

Zvěst prvotní křesťanské církve se neomezovala na jednu řeč, byt i posvátnou. Obracela se k lidem mluvícím různými jazyky (Sk 2,7—11), za rovnocenné byli považováni členové mluvící řecky (Sk 6,1—5). Křesťanství se pak rychle šířilo do zemí východního Středomoří, kde byla hlavním jazykem řečtina. Křesťané v Palestině v prvním století se patrně nevzdalovali od aramejštiny, jazyka Ježíšova.

V evangeliích jsou často uváděny současné židovské náboženské skupiny, často farizeové, někdy i saduceové. Třetí důležitá náboženská skupina, esejci, není ani v evangeliích, ani v jiných knihách Nového zákona tímto jménem uvedena. Esejci se sami označovali jako ‚synové světla‘. Tento výraz použil Ježíš v podobenství (L 16,8). David Flusser má za to, že jsou jím míněni esejci.

Postavení židovských náboženských skupin a jejich vzájemné vztahy byly podstatně změněny válkou Židů s Římany. Zničením Jeruzaléma a chrámu saduceové ztratili své středisko i mnoho kněží, jejich společenství patrně zaniklo. Esejské středisko nad Mrtvým mořem bylo dobytto Římany roku 68 po Kr., lze však předpokládat, že skupiny esejců na jiných místech přežily tuto ztrátu. Farizeové byli rozšířeni v mnoha místech Palestiny, snažili se udržet náboženské zásady a způsoby i za těžkých poměrů. Stali se hlavní a posléze jedinou židovskou skupinou. Křesťané byli vylučováni z činné účasti na synagógních bohoslužbách.

Jeruzalémští křesťané se již na začátku války uchýlili do města Pelly v Zajordání. Křesťanské sbory v Palestině i v jiných zemích pokračovaly ve své činnosti a snažily se získávat další členy.

Po válce židovské se jediným představitelem židovství stávali stále výrazněji farizeové. Příslušníci jiných náboženských skupin patrně hledali jiný druh společenství. Esejství i ranné křesťanství si byly v některých rysech blízké, v očekávání nového věku, jenž překoná protiklad zla a dobra, ve výkladu Písem staré smlouvy a ve vytváření společenství nové smlouvy, i v očištění vodou a v společenství stolu.

Téměř současně a nezávisle na sobě dva učenci působící v Jeruzalémě uveřejnili své úsudky o účelu novozákonní epištoly, nadepsané v řečtině *Pros hebraios*.

Yigael Yadin, náčelník generálního štábu izraelské armády v jejích počátcích a pak nástupce svého otce *Eleazara Sukenika* jako profesor archeologie na Hebrejské univerzitě, ve svém článku z roku 1958 poukázal na velekněžskou úlohu Ježíšovu v tomto listu, i na jeho postavení vzhledem k Mojžíšovi a k andělům. Právě tím měl tento list zapůsobit na esejece, kteří byli též lidem nové smlouvy a ve víře očekávali Boží vládu. Yadin pak v roce 1965 vysvětlil důraz na kněžství Melchisedekovo v novozákonní epištole s poukazem na hebrejský rukopis o Melchisedekovi nalezený v 11. kumránské jeskyni. Nyní je možno uvést, že by bylo vhodné srovnat závěr epištoly k Hebrejcům se závěrem haláchického spisu (MMT) z 4. kumránské jeskyně.

Hans Kosmala opustil Německo ovládané Hitlerovým nacismem, za druhé světové války žil v Anglii, pak učil v *Ústavu pro Svatou zemi* v Jeruzalémě. Ve své německé knize o Hebrejcích, esejcích a křesťanech, vydané roku 1959 v Leidenu ukazoval, že list Hebrejcům byl určen židům, kteří svými názory byli blízcí kumránských esejcům.

Zde je nutno podotknout, že tradiční i nynější český nadpis ‚Epištola‘ (nebo ‚List‘) (k) ‚Židům‘ poněkud zastírá původní řecké určení, jež je v starých i moderních překladech do různých jazyků správně vyjádřeno nadpisem, jenž odpovídá českému ‚List Hebrejcům‘.

Pravděpodobný pisatel Listu Hebrejcům, následovatel apoštola Pavla — jemuž byla epištola od starověku neprávem připisována — označoval jako adresáty listu esejece, kteří se věnovali ve svých spisech i úkonech výlučně hebrejštině. Tím se lišili od farizeů a zvláště od křesťanů, kteří po příkladu Ježíšově šířili zvěst o něm v lidové aramejštině.

Hebrejští esejci uložili své hebrejské spisy do jeskyň nad Mrtvým mořem za války židovské. Tento jejich odkaz byl objevován počínaje rokem 1947. Aramejští křesťané asi též zapisovali svá svědectví, avšak žádná v tomto jazyce se nedochovala. Zůstala jen aramejská slova v evangeliích a jiných knihách řecky psaných, zařazených do souboru Nového zákona. Jejich

výklad i hledání původních aramejských výrazů a vazeb pod povrchem řeckého Nového zákona může přispět k lepšímu porozumění a k jasnějšímu překladu do novodobých jazyků.

*Přednáška na toto téma byla proslovena 1. července 1995 na Kumránském symposiu v Krakově. Jeho pořadatel Zdislav J. Kapera uveřejnil výtah v časopise *The Qumran Chronicle* (Vol. 5, No. 2, 1995, s. 96—97).*